

УДК 37.091.4 ВАЩ(092):001.8

DOI: <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2021.78.249864>

ЛЕСЯ ПЕТРЕНКО

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7602-8005>

(Полтава)

Country: Ukraine

Professor of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

E-mail:

МЕТОДОЛОГО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПЕРСОНАЛІЇ (НА ПРИКЛАДІ ГРИГОРІЯ ВАЩЕНКА)

У статті висвітлено методологію дослідження персоналії, зокрема спадщини Г. Ващенка. Проаналізовано праці науковців, висвітлення у словниках, розкрито поняття методології, основні підходи, принципи, методи, які необхідні для висвітлення наукової проблеми. Схарактеризовано принципи й методи, що необхідні для розкриття багатоаспектної спадщини педагога.

Ключові слова: Г. Ващенко; методологія; принципи; підходи; методи; персоналія.

Постановка проблеми. Григорій Ващенко між теоретиками педагогіки виділяється низкою характеристик ученого: в часово-просторовому сенсі він мав унікальну можливість займатися проблематикою духовно-морального виховання та освіти української молоді в Україні, Росії, Німеччині, Великобританії; в методолого-теоретичному вимірі вчений побудував власну неповторну модель освіти з урахуванням досвіду роботи з дітьми й молоддю (майбутніми вчителями), засновану на глибинних національних традиціях, справжній християнській православній духовності та кращих надбаннях вітчизняної і зарубіжної педагогічної науки.

Дослідження спадщини Г. Ващенка на основі системного історико-педагогічного аналізу проблеми з урахуванням досягнень розвитку сучасної національної освіти й виховання молоді в Україні та стратегічних завдань щодо реального відродження духовно-морального потенціалу українського народу спрямоване на її компетентнісне, інноваційне застосування, на піднесення духовної культури української молоді, її моральних чеснот з метою оновлення змісту духовно-морального виховання, що сприятиме подоланню негативних явищ у духовній сфері та формуванню якостей духовно-моральної й інтелектуально розвиненої особистості, здатної протистояти негативним викликам сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потужну джерельну базу з цього питання становлять праці О. Адаменко, О. Антонової, Ю. Бабанського, Д. Багалія, Л. Березівської, Г. Белан, С. Бобришова, М. Богуславського, Т. Корнет, В. Борисова, Л. Ваховського, М. Воровки, Н. Гупана, М. Данилова, Н. Дічек, Т. Загородньої, В. Загвязинського, І. Зайченка, С. Золотухіної, К. Каліної, Л. Штефан, А. Конверського, Т. Кристопчука, С. Сисоєвої, Н. Любовця, А. Новикова, В. Романчикова, Г. Рузавіна, Б. Савчука, Л. Смолінчук, М. Сокол, О. Сухомлинської, А. Хоменко, Г. Цехмістрової, О. Цокур, Д. Чернілевського, що свідчать про важливість проведення наукового дослідження з урахуванням правильно обраного методологічного інструментарію

Метою статті є дослідження методолого-теоретичного інструментарію вивчення педагогічної персоналії на прикладі видатного українського педагога ХХ століття Григорія Ващенка.

Вивчення наукової проблеми базується на взаємозв'язку та взаємодії методологічного, теоретичного й технологічного концептів, які сприяють реалізації основної ідеї – актуалізації основ духовно-морального виховання українців у творчості й діяльності Г. Ващенка. Оскільки в дослідженні спадщини видатних педагогів минулого й сучасності, серед яких – Г. Ващенко, істотну роль відіграє правильно визначений методологічний інструментарій – основні підходи до **вивчення** педагогічної персоналії, наукові принципи та методи дослідження, зупинимось на цьому завданні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результатом термінологічного аналізу стало з'ясування того, що термін «методологія» нині тлумачиться вченими по-різному; свої корені він має в грецькому слові *methodos* – спосіб, метод пізнання і *logos* – вчення про структуру, способи та

засоби діяльності. Отже, методологія – це вчення про метод, наука про побудову людської діяльності (Кремень, 2008, с. 498). Науковці О. Дубасенюк, О. Антонова розглядають методологію як сукупність вихідних філософських ідей, які є основою дослідження природних чи суспільних явищ, цим самим здійснюючи вагомий вплив на їх теоретичне трактування (Дубасенюк, & Антонова 2017, с. 8). Водночас Тлумачний словник української мови поняття «методологія» розглядає різнобічно: «1) як науковий метод пізнання й перетворення світу; 2) як сукупність прийомів дослідження, що використовуються будь-якою наукою відповідно до особливостей об'єкта її пізнання» (Бусел, 2003, с. 617). Близьке за змістом до популярного визначення «методології» подано в педагогічному словнику за редакцією С. Гончаренка (2007): «1) як сукупність прийомів дослідження, що використовуються в певній науковій галузі, або як 2) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності» Таким чином, стає зрозуміло, що різні наукові галузі опираються на властиву їм методологію: існує методологія науки, методологія освіти, методологія педагогіки тощо.

Так, С. Сисоєва та Т. Кристопчук стверджують, що термін «методологія» означає «вчення про науковий метод пізнання і сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, що застосовуються в певній науці: галузь знання, яка вивчає засоби, передумови і принципи організації пізнавальної і перетворювальної діяльності» (Сисоєва, & Кристопчук, 2013, с. 40).

Окрім науковці розглядають «методологію» досліджень як сукупність конкретних прийомів і способів проведення будь-якого наукового дослідження. За Т. Обуховою, методологія – це система принципів і засобів організації та побудови теоретичної й практичної діяльності, а також вчення про цю систему (Семенова, 2006).

Узагальнюючи дані аналізу, робимо висновок про те, що головною метою методології кожного дослідження є, вивчення та відбір наукових підходів, інструментарію методів, прийомів, які дозволяють обґрунтувати результати, робити нові відкриття в руслі обраної проблеми. Окрім того, методологія є ключем до оволодіння знаннями щодо структури наукового світогляду, дотичних до них форм пізнання, методів побудови системи теоретико-прикладного пізнання світу (Рузавин, 1999).

У філософському словнику також знаходимо, що сучасна методологія виконує одну із важливих функцій: виявлення змісту, значення наукової діяльності та встановлення її взаємовідносин з іншими сферами діяльності (Фролова, 2001, с. 329; Кузнецов, 2005). Таким чином, методологія розглядає науку з різних позицій: практики, розвитку суспільства, культури, людини.

Оскільки проводимо дослідження проблеми формування духовно-моральної концепції у творчій спадщині Г. Ващенка як педагогічної персоналії, то зупинимось на визначенні методології педагогіки. О. Дубасенюк і О. Антонова вважають, що методологія педагогіки є системою знань про основи та структуру педагогічної теорії, про підходи до дослідження педагогічних явищ і процесів, про способи одержання знань, які об'єктивно відображають наявну педагогічну дійсність в умовах розвитку суспільства. Отже, науковці тлумачать методологічні основи педагогіки тим значущим науковим фундаментом, який дозволяє, по-перше, висвітлити основні педагогічні явища; по-друге, розкрити їх закономірності (Дубасенюк, & Антонова, 2017, с. 8), застосувавши таке поняття як «науковий підхід».

У системі методологічного вчення, з'ясовуючи місце методології педагогічної науки, необхідно виокремити розрізнення кількох рівнів методології: в основі методології першого рівня знаходяться, на думку С. Гончаренка, філософські знання; до другого рівня належить конкретна наукова методологія, яка в нашому випадку стосується й наук про освіту – це вчення про педагогічні знання, про процес їх набуття, способи творення концепцій і їх практичного застосування для покращення системи навчання і виховання молоді (Кремень, 2008, с. 498).

Отже, узагальнюючи розуміння методології педагогіки, яка ґрунтується на позиції вчених стосовно її визначення: по-перше, як системи знань про структуру педагогічної теорії, про принципи підходу й способи набуття знань, які розкривають педагогічну картину; по-друге, як системи діяльності, за допомогою якої одержують знання; по-третє, як процесу обґрунтування програм, логіки, методів і оцінки якості дослідницької роботи (Кремень, 2008, с. 499).

Методологічною та теоретичною основою дослідження педагогічної теорії і системи діяльності Г. Ващенка, його впливу на майбутні покоління українців стала теорія наукового пізнання, яка базується на положенні про діалектичний зв'язок процесів і явищ у суспільстві та ґрунтується на відповідних принципах наукового дослідження як провідних методологічних положеннях, котрих це дослідження неухильно дотримується П'ятницька-Позднякова, 2003; Основи наукових досліджень,

2012. З'ясування означеної наукової проблеми передбачає використання сукупності тих методологічних основ, що дають можливість розглядати життєдіяльність Г. Ващенка як педагогічної персоналії на тлі суспільно-політичних умов життя країни впродовж обраного періоду – 1878–1967 рр. і до сьогодні.

В основу теоретико-методологічного концепту дослідження покладаємо прагнення педагога до вирішення основного питання – шляхів і засобів розбудови національної системи освіти й виховання. Гострота проблеми вимагала теоретичного обґрунтування необхідності творення основ нової національної системи освіти та виховання молоді, яка б спиралась на практичні досягнення як власного українського, так і світового педагогічного досвіду, оскільки загальновідомим є положення про те, що теорія без практики мертва, що кожен науковий факт потребує підтвердженнь.

Теоретичний концепт є складником теоретико-методологічних засад концепції духовно-морального виховання та освіти української молоді у спадщині Г. Ващенка, адже концептуальні засади духовно-морального виховання педагога передбачають опору: на систему філософських поглядів; психолого-педагогічних ідей, понять, теорій; духовну спадщину українського народу, найважливішим компонентом якої є виховний ідеал; основні постулати християнської моралі; культурологічні поняття, без яких неможливим є розуміння сутності, значущості та особливостей цієї концепції.

Однією з непорушних засад концепції Г. Ващенка є усвідомлення необхідності виховання «всесбічно розвиненого українця, палкого патріота своєї батьківщини, з міцною волею, із суцільним і стійким характером, з високо розвиненою ініціативою і творчими здібностями, зі свідомістю своєї гідності, здібністю свідомо підкорювати свою волю інтересам суспільства в ім'я принципів моралі», що спонукало видатного педагога до пошуку таких теоретичних підвалин, які сприяли б вихованню «повновартісних особистостей, які б вносили в життя суспільства своє, неповторне і вартісне» (Ващенко, 1994, с. 168). На переконання Г. Ващенка, це зробить життя людства багатограним і змістовним, це та мета, до якої має прагнути все людство, «...а наймогутнішим засобом до досягнення цієї мети є школа й освіта» (Ващенко, 1994, с. 168).

Центральною ідеєю духовно-моральної освіти та виховання молоді у спадщині Г. Ващенка стало виховання «суцільної особистості», яке полягало в тому, щоб допомагати людині «розкривати і розвивати» властиві лише їй особливі творчі здібності виключно без насильства над її природою, органічно, а не механічно (Ващенко, 1994, с. 169). Патріотичне бачення потреб реформування системи освіти й виховання молоді на національному ґрунті, широта ерудиції, обізнаність з досягненнями світової педагогіки, глибоке знання основ народної педагогіки допомогли Г. Ващенку знайти правильне науково-теоретичне обґрунтування засад власної, неповторної концепції духовно-морального виховання та освіти молоді.

Відтак технологічним концептом нашого дослідження є по-перше, визначення сутності та змісту поняття «духовність», «мораль», що дозволяє розглядати їх визначальними для формування основ духовності та моральності української молоді в спадщині Г. Ващенка; по-друге, обґрунтування провідних чинників духовно-морального виховання та освіти молоді як засобу відродження традиційних і пошуку інноваційних методів духовно-морального виховання й освіти задля подальшого практичного застосування в сучасних реаліях; по-третє, удосконалення навчально-виховного процесу шляхом розроблення різновидів практичних рекомендацій для різних форм виховної роботи з українською молоддю, які сприятимуть використанню позитивного історико-педагогічного досвіду реалізації концепції духовно-морального виховання, напрацьованого Г. Ващенком. Дослідження персоналії видатного українського педагога, ученого, громадського діяча Г. Ващенка дозволяє змодельовати важливий аспект розвитку національної педагогічної думки та осмислити місце й роль педагога у контексті цього процесу.

Отже, узагальнюючи погляди вчених, підкреслимо, що вони переважно розглядають методологію як систему вибору основних наукових підходів до висвітлення педагогічних персоналій, визначення науково обґрунтованих принципів організації дослідження, обрання релевантної методики впровадження. Це означає, що «загальна методологія історико-педагогічного дослідження є багаторівневою структурою» (Зайченко, 2017; Петренко, 2017, с. 10–11), а методологічну основу вивчення концепції духовно-морального виховання та освіти української молоді в спадщині Г. Ващенка становить певна сукупність тих наукових підходів, які в багаторівневій структурі загальної методології дисертації посідають особливе місце. У ході історико-педагогічного дослідження встановлено, що відомі методологи педагогіки В. Галузинський та М. Євтух надавали

питанню відповідального вибору наукових підходів ключового значення, визначаючи засадничі принципи історико-педагогічного дослідження. Автори наголошували, що науковий підхід є комплексним дослідницьким інструментом, який допомагає вченому не лише систематизувати різноманітний матеріал, а й органічно вплести його в «канву сучасних поглядів» (Галузинський, & Євтух, 1995).

На думку А. Тимченко та Є. Задоя, для вивчення педагогічного об'єкта доцільно використати такі наукові підходи: 1) історико-педагогічний; 2) системний; 3) феноменологічний; 4) методологічний; 5) герменевтичний; 6) цілісний; 7) особистісно орієнтований; 8) історіографічний.

Т. Кочубей виокремлює для дослідження історіографічний, системний, проблемно-хронологічний, культурно-антропологічний, цивілізаційний, герменевтичний, критеріально-комплексний підходи. На кожному історико-педагогічному етапі, залежно від обраного об'єкта дослідження, суспільно-політичних, соціально-економічних і соціально-культурних умов, особливостей освітньої політики в країні, які впливали на життя і діяльність персоналії обирають відповідний методологічний інструментарій. Так, Т. Янченко вважає, що методологічну основу дослідження можуть становити такі підходи: соціокультурний, антропологічний, психологічний, синергетичний, системно-хронологічний, модерністський, герменевтичний, персоналістичний (Янченко, 2016).

О. Сухомлинська рекомендує використовувати такі основні підходи до вивчення педагогічної персоналії: біографічний, феноменологічний, герменевтичний, синергетичний, парадигмальний (Сухомлинська, 2003). Відома українська вчена надає значної та постійної уваги аналізу інструментарію зазначених історико-педагогічних наукових підходів (Сухомлинська, 2007).

Проведене дослідження дало можливість зробити висновки, що методологічні підходи відрізняються способами аналізу науково-педагогічної інформації, яка, з одного боку, відображає внутрішню самотність, своєрідність педагогічної персоналії, а з іншого – відтворює особливість історичного періоду в різні проміжки часу. Незважаючи на розмаїття класифікаційних характеристик методологічних підходів, загально визнаним є розуміння необхідності використання в роботі того чи іншого підходу чи поєднання їхніх інструментів залежно від обраного об'єкта та предмета дослідження, поставленого завданнями та їх вирішення (*Словник педагогічних термінів*, 2010).

З огляду на те, що концепція духовно-морального виховання та освіти української молоді Г. Ващенка формувалася в історично важливий період першої половини ХХ століття, в основі впливу на формування духовності особистості та її моральні принципи були певні чинники. Початок цього століття знаменує собою: процес завершення формування національної ідеї; зростання національної свідомості українців; усвідомлення української ідентичності нації, необхідності розуміння системного характеру творення нової освіти та виховання молоді на українському ґрунті, що й обумовило вибір нами провідних підходів до вивчення педагогічної персоналії Г. Ващенка.

Для об'єктивного та всебічного дослідження залежно від історичних обставин творчої спадщини Г. Ващенка, виходячи з особливостей персоналії, специфіки діяльності, умов життя і творчості *провідними науковими підходами* визначено: персоналістично-біографічний, феноменологічний, герменевтичний, синергетичний, парадигмальний, аксіологічний.

Персоналістично-біографічний підхід сприяв виявленню залежності розвитку парадигм, концепцій, які стосуються духовно-морального виховання та освіти дітей, від діяльнісного внеску вченого в науково-педагогічний процес першої половини ХХ століття.

У розгляді педагогічної персоналії значну роль відіграє *парадигмальний підхід*, який в історії педагогіки передбачає розгляд «внутрішньої логіки розвитку педагогіки з точки зору виникнення та взаємодії різних парадигм» (Сич, 2016, с. 94). Як зазначає О. Сухомлинська, «він дає змогу розглянути логіку розвитку ідей певного педагога з позицій самої науки, її внутрішньої динаміки, з погляду виникнення і трансформації різних положень, постулатів, вироблених членом або членами окремої науково-педагогічної спільноти, що діяла в певний час і в певному просторі» (Сухомлинська, 2003, с. 46).

Використання парадигмального підходу обумовило розгляд нами дій ученого, організацію педагогічного процесу, вибір форм, методів роботи з вихованцями крізь призму існуючої на той час парадигми. Застосування цього підходу дозволило з'ясувати, що «методологічною основою доробку Г. Ващенка є не протиставлення матерії і духу», а сукупність матеріального та духовного способів життя (Бойко, 2008, с. 14), їх органічної взаємодії і взаємопроникнення. Використання

парадигмального підходу дає підстави для висновків про те, що педагогічні ідеї, концепції, парадигми, які реалізувалися впродовж життя і діяльності педагога, переважно мали новаторський характер і належали до передових педагогічних ідей того часу.

Нагальна потреба формування важливих ціннісних категорій «духовності» й «моралі» в межах суспільного запиту на початку XXI століття спонукає нас до використання в дослідженні аксіологічного підходу. Предметом педагогічної аксіології є освітні й виховні цінності. Як зазначає С. Лапаєнко, вони розкривають систему принципів, знань, ідеалів, компетентностей, на основі яких відбувається взаємодія суб'єктів діяльності в освітньому просторі, формується і розвивається особистість (Лапаєнко, 2017).

Аналіз наукової літератури показав, що реалізація *аксіологічного підходу* в історико-педагогічному вивченні спадщини Г. Ващенка дала можливість виокремити й дослідити найважливіші духовно-моральні цінності виховання й освіти, які мають значення національних цінностей і відкривають широкі можливості для формування громадянськості, людської гідності, високої духовності й моральності.

У межах нашого дослідження *герменевтичний підхід* став тим комплексним засобом, який сприяв більш глибокому розумінню змісту наукових праць Г. Ващенка, інших матеріалів, що стосуються генези духовно-морального виховання та освіти української молоді, визначенню основних засад їх науково-практичного розвитку. Через призму життя і фактів науково-педагогічної та освітньо-культурної діяльності Г. Ващенка аналізували педагогічні ідеї в контексті розвитку національної української школи, працювали над концепцією духовно-морального виховання та українського виховного ідеалу шляхом дослідження результатів літературної творчості. Завдяки використанню герменевтичного підходу проведена робота з джерельною базою допомогла більш широкому ознайомленню з педагогічними поглядами педагога, сприйняттю їх з точки зору осучаснення й актуалізації.

Ураховуючи спрямованість дослідження «від сьогодення до минулого», «від наслідку до причини» (Петренко, 2017, с. 11), актуальним визначено використання *синергетичного підходу*. Синергетика як теорія самоорганізації в широкому розумінні «вивчає системи, що обмінюються з навколишнім середовищем потоками енергії та інформації» (Кремень, 2004, с. 30), в результаті чого відбувається їх самоорганізація і навпаки, можливий перехід від порядку до Хаосу. Це допомогло нам пояснити теоретико-педагогічні ідеї Г. Ващенка не лише педагогічними фактами та категоріями, а й продемонструвати використання педагогом зв'язків між різними науковими предметами, галузями науки – філософією, педагогікою, психологією, літературою, народознавством, фізичною культурою, мистецтвознавством, освітньо-культурною діяльністю і здатністю науки розширити пізнавальні здібності особистості шляхом зміни підходів, методів, концепцій навчання і виховання дитини. Синергетичний підхід також передбачає процес самореалізації особистості, водночас він посилює розуміння еволюції розвитку пізнавальних здібностей людини, її мислення, відкриває можливості для осмислення розвитку педагогічної думки, впливу її ідей на соціально-культурний, політичний, економічний процеси в суспільстві залежно від часу, епохи. Таким чином, нелінійне мислення веде до «нового конструктивного діалогу між спеціалістами в різних наукових дисциплінах» (Кремень, 2017, с. 10).

Завдяки синергетичному підходу з'являється можливість поглибити вивчення нерозкритих чи недостатньо розкритих навчально-виховних процесів, учасниками яких були особистості, діяльність яких ми вивчаємо, – вважає О. Сухомлинська (Сухомлинська, 2003, с. 28). Саме такий підхід, ознайомлення з архівними матеріалами у Мюнхенському УВУ та їх узагальнення дозволило нам поглибити знання про науково-педагогічну та освітньо-культурну діяльність вченого і його внесок у розвиток педагогічної науки.

З метою відмови від тенденційності, неоднозначності підходів до оцінки особистості Григорія Ващенка нами використано *феноменологічний підхід*, в основі якого є відмова від ідеалізації, упередженості, незаангажованої оцінки фактів життя, діяльності постаті педагога, що допомагає зруйнувати існуючі міфи і стереотипи (Сухомлинська, 2003, с. 15). Педагогічна персоналія Григорія Ващенка у світлі цього підходу сприймається як могутня, діяльна постать, яка проявила себе у різних контекстах, зокрема історичному, мистецькому, суспільно-політичному.

Отже, в рамках використаних нами методологічних підходів – персоналістично-біографічного, феноменологічного, герменевтичного, синергетичного, парадигмального, аксіологічного – дослід-

ження концепції духовно-морального виховання та освіти української молоді у спадщині Г. Ващенка розглядаємо як нагальну потребу, значуще досягнення у системі національної освіти й виховання української молоді. Обрані нами підходи дали можливість виявити переконаність педагога щодо необхідності орієнтування виховного процесу на свідоме сприйняття особистістю суспільних імперативів, що передбачає врахування індивідуальних особливостей вихованця та визнання права на існування «свобідної волі людини» (Ващенко, 2000, с. 135), що забезпечує результат – вільну, творчу, ініціативну особистість.

Різнобічний аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що методологічним складником кожного дослідження є вибір необхідних принципів наукового пошуку. Під принципом у методології вважають спосіб розв'язання певних питань, проблем, те незаперечне положення, яке забезпечує логіку викладу, послідовну структуру наукової роботи. На думку С. Сисоєвої та Т. Кристопчука, основні методологічні принципи педагогічного дослідження – «це принципи об'єктивності, доказовості, всебічності, сутнісного аналізу, єдності історичного й логічного, наступності, системності, особистісно зорієнтованого навчання» (Сисоєва, & Кристопчук, 2013). Дослідженням встановлено, що визначені нами підходи, виходячи з обраного предмету та поставлених завдань, ґрунтуються на загальнонаукових гносеологічних принципах: об'єктивності, всебічності, історизму та логіки, багатофакторності, системності.

Основоположним принципом наукового дослідження концепції духовно-морального виховання та освіти української молоді у спадщині Г. Ващенка визначено методологічний принцип об'єктивності: при всебічному врахуванні історичних факторів, які зумовили розвиток національного руху за становлення якісно нової освіти на початку ХХ ст. та використанні відповідних дослідницьких підходів і засобів, стало можливим одержати нові знання про педагогічну персоналію – Г. Ващенка, його практичну й наукову діяльність, участь у творенні нових парадигмальних напрямів розвитку освіти в Україні.

У ході дослідження персоналії Г. Ващенка застосовувався методологічний принцип усебічності вивчення педагогічних процесів і явищ через призму діяльності й участі науковця в цих процесах і з'ясування впливу тих чи інших чинників на взаємозв'язки із зовнішнім середовищем. С. Сисоєва та Т. Кристопчук зорієнтовують, що «методологічний принцип усебічності передбачає комплексний підхід до дослідження педагогічних процесів і явищ» (Сисоєва, & Кристопчук, 2013, с. 69). Досвід проведеного дослідження підтвердив необхідність врахування, по-перше, особистого внеску Г. Ващенка в процес українізації школи, усвідомлення необхідності її розбудови на національній основі; по-друге, впливу подій доби Української революції (1917–1921 рр.), зокрема в галузі освіти, на прагнення педагога взяти активну участь у цьому процесі.

Не менш важливим у дослідженні є дотримання принципу єдності історичного та логічного, що передбачає вивчення історії педагогічної персоналії Г. Ващенка як творця концепції духовно-морального виховання й освіти української молоді, автора українського виховного ідеалу, засновника творчої школи, розробника культуротворчої, середовищної парадигми та інших теоретичних засад української педагогіки. Саме в історії розвитку персоналії Г. Ващенка проявились його велич і талант як «спадкоємця і продовжувача великого й багатовікового педагогічного досвіду українського народу і, зрештою, педагогічного досвіду європейського» (Вишневецький, 1997, с. 5). Обраний принцип дозволяє дослідити різнобічну науково-педагогічну та освітньо-культурну діяльність Г. Ващенка як педагога, філософа, богослова, психолога, письменника, знавця української народної, пісенної творчості, культурно-освітніх, релігійних традицій та звичаїв, політика, ідеолога руху української молоді в еміграції. Постать Г. Ващенка фундаментально репрезентує розвиток української демократичної педагогічної думки першої половини ХХ століття.

Принцип єдності історичного й логічного дає можливість перейти до застосування принципу багатофакторності й системності дослідження, адже багатовекторність сторін науково-педагогічної та освітньо-культурної діяльності видатного педагога зумовлює вивчення напрямів діяльності, взаємовідносин всередині функціонування соціально-педагогічної системи чи впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на дії персоналії, які характеризують взаємовідносини між особистістю і суспільством, а також взаєморозуміння всередині педагогічної системи.

Отже, обрані принципи історико-педагогічного дослідження персоналії Г. Ващенка забезпечують розуміння тих обставин, у яких проходила практична й наукова діяльність педагога; об'єктивну й не-

заангажовану оцінку його життєвих обставин в непростий історичний період; з'ясування величини особистого внеску в розбудову національної школи та освіти.

Розглянуті принципи наукового дослідження реалізовувалися завдяки комплексному використанню інструментарію наукових підходів та обґрунтованих методів дослідження, які в багаторівневій структурі загальної методології посідають важливе місце. Для історії педагогіки при виборі персоналії, урахуваючи специфіку об'єкта, проблема *методів історико-педагогічного дослідження* має вагомe значення, оскільки завдяки правильно обраним методам ми можемо дослідити становлення й розвиток особистості, систему її науково-педагогічних поглядів, ідеї, положення щодо духовно-морального виховання і освіти тощо. На думку М. Богуславського (Богуславський, 1999, с. 39), вивчення педагогічної персоналії як учасника історико-педагогічного процесу не може бути плідним без використання історико-структурного, конструктивно-генетичного, порівняльно-зіставного або історико-компаративістського методів.

Ретроспективний метод в історії педагогіки займає особливе місце, його можна назвати «методом цілісного бачення досліджуваного історико-педагогічного явища» (Петренко, 2017, с. 10-11). Цей метод слугує активному пізнанню діяльності особистості в минулому часі, він спрямований від сьогоденних процесів до минулих. Ретроспективний метод дозволив розглянути *концепцію духовно-морального виховання особистості у творчості Г. Ващенка* в хронологічній послідовності з урахуванням особливостей історичного часу буття персоналії.

Історико-ретроспективний метод сприяв проведенню аналізу джерельної бази, дозволив схарактеризувати ту суспільно-політичну парадигму розвитку суспільства, яка обумовила життєдіяльність, світоглядні основи особистості Г. Ващенка, що дало можливість визначити основні періоди, виокремити етапи, напрями науково-педагогічної та освітньо-культурної діяльності педагога, виявити науково-педагогічні компоненти спадщини Г. Ващенка.

Обраний нами хронологічний метод дозволив відстежити послідовність основних напрямів педагогічної, просвітницької, громадської активності педагога в усі періоди його науково-педагогічної та освітньо-культурної діяльності.

Персоналістично-біографічний метод уможливив проаналізувати науково-педагогічну та освітньо-культурну діяльність Г. Ващенка в часи розбудови української школи на національних основах рідною мовою навчання, творчу спадщину педагога та розширити біографічні знання про дитячі роки, сімейне виховання та діяльність Г. Ващенка в еміграційний період.

Пошуково-бібліографічний метод використовували для встановлення наявної джерельної бази, вивчення архівних матеріалів дослідження приватного архіву родини І. Максименка в Україні та Українському Вільному Університеті (м. Мюнхен). (*Архів Українського Вільного університету*).

Порівняльно-зіставний метод допоміг схарактеризувати національне світобачення Г. Ващенка, його участь у творенні концепції духовно-морального виховання української молоді, раціоналістичної, культуротворчої, середовищної парадигми, а також в обґрунтуванні засад творчої школи та інших важливих освітніх процесах.

Застосування конструктивно-генетичного методу дослідження дало можливість вивчити відмінність та співзвучність педагогічних концепцій і технологій Г. Ващенка, які використовувались в психолого-педагогічній дійсності того часу.

Конструктивно-генетичний метод дослідження дозволив нам подивитися підтримані Г. Ващенком вісім принципів навчання (принцип науковості навчання; принцип систематичності; принцип виховуючого навчання; принцип зв'язку навчання з життям; принцип природовідповідності; принцип індивідуалізації; принцип активності; принцип наочності), які забезпечували вирішення поставлених завдань щодо розумового виховання молоді з точки зору їх актуалізації в сучасному процесі реформування системи освіти та виховання.

З позиції вирішення завдань реформування сучасної системи освіти відзначимо, що педагогічні ідеї Г. Ващенка були спрямовані далеко в майбутнє, випереджали час і якнайкраще відповідають вимогам сьогодення. Розвиток мислення дитини, вирішення завдань індивідуалізації та зв'язку навчання з життям – це сучасне методологічне підґрунтя реалізації Концепції нової української школи, яке потребує актуалізації та імплементації в навчально-виховний процес у XXI столітті. Висновок Г. Ващенка про те, що застосування методів навчання, які мають на меті розвинути особисту ініціативу учня і дух вільних творчих шукань неможливе в країнах з тоталітарним режимом, знайшов підтвердження в

практиці існування таких держав. Виховні засади педагога ґрунтувалися на принципах гуманізму, демократизму, відданості національній ідеї, любові до Батьківщини.

Висновки з проведеного дослідження. Результати наукового дослідження дають можливість стверджувати, що вивчення педагогічних поглядів та ідей, систематизація концепції духовно-морального виховання й освіти молоді у спадщині Г. Ващенка має базуватися на використанні науково обґрунтованого методологічного інструментарію. Обрані для історико-педагогічного дослідження методологічні підходи, які визначили хід і стратегію нашого дослідження (персоналістично-біографічний, феноменологічний, герменевтичний, синергетичний, парадигмальний, аксіологічний) поєднано з відповідними принципами (принцип об'єктивності, всебічності вивчення педагогічних процесів і явищ, історизму, єдності історичного й логічного, багатofакторності й системності дослідження) як основоположними засадами тлумачення персоналії.

Завдяки обраним принципам наукового дослідження визначення ролі і місця Г. Ващенка в історико-педагогічному процесі здійснювалося шляхом застосування методів дослідження: ретроспективного, хронологічного, персоналістично-біографічного, пошуково-бібліографічного, порівняльно-зіставного, конструктивно-генетичного, що дозволили дослідити: чинники впливу на формування світогляду педагога (роль сім'ї, навколишнього середовища, творчого та студентського оточення); становлення науково-педагогічних поглядів, основою яких була українська національна ідея; розроблення українського виховного ідеалу та створення концепції духовно-морального виховання української молоді); виокремити головні періоди, визначальні етапи й напрями науково-педагогічної та освітньо-культурної діяльності педагога.

Отже, для дослідження педагогічної персоналії Г. Ващенка використано комплекс методолого-теоретичних засобів (підходів, принципів, методів) історико-педагогічного дослідження, які дозволили визначити загальний напрям, стратегію нашої роботи і розв'язати відповідні завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Архів Українського Вільного університету (м. Мюнхен) Фонд : Григорій Ващенко, 1878-1967 (український педагог, учений, та громадський діяч). *Приватний архів родини І. О. Максименка*.
- Богуславський М. Структура сучасного історико-педагогічного знання. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 37–40.
- Бойко А. Творчість Г. Ващенка – духовно-моральна основа національної педагогіки. *Педагогічні науки*. 2008. Вип. 4 (62). С. 10–18.
- Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : Полтав. вісник, 1994. Т. 1. 191 с.
- Ващенко Г. Загальні методи навчання. Київ : УВС, 1997. 441 с.
- Ващенко Г. Твори : у 5 т. Київ : Школяр, 2000. Т. 4: Праці з педагогіки та психології. 416 с.
- Вишневський О. Передмова. *Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич, 1997. С. 3–6.
- Галузинський В. М., Євтух М. Б. Педагогіка: теорія та історія. Київ : Вища шк., 1995. 237 с.
- Довбня В. Праці Григорія Ващенка як джерело історії філософії освіти. *Сіверянський літопис*. 2006. № 1. С. 82–95.
- Дубасенюк О. А., Антонова О. Є. Методика викладання педагогіки. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 327 с.
- Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком-Інтер, 2008. 1040 с.
- Зайченко І. В. До питання про понятійно-категоріальний апарат деяких педагогічних наук. *Сучасні вимоги до організації та проведення історико-педагогічних досліджень* / ред: Л. Д. Березівська, С. В. Лапаєнко, О. В. Сухомлинська, С. В. Тарнавська. Київ : ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2017. С. 7–9.
- Кремень В. Сучасне мислення й освіта. *Глобалізований світ : випробування людського буття* : міжнар. наук.-теорет. конф., 6-7 жовт. 2017 р., Житомир / ред. М. А. Козловець. Житомир, 2017. С. 8–11.
- Лапаєнко С. В. Особливості реалізації аксіологічного підходу в історико-педагогічному дослідженні. *Сучасні вимоги до організації та проведення історико-педагогічних досліджень* / ред.: Л. Д. Березівська, С. В. Лапаєнко, О. В. Сухомлинська, С. В. Тарнавська. Київ : ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2017. С. 21–22.
- Петренко О. Б. Проблема ретроспективного методу в історії педагогіки. *Сучасні вимоги до організації та проведення історико-педагогічних досліджень* : зб. матер. наук.-методол. семінару / ред.: Л. Д. Березівська, С. В. Лапаєнко, О. В. Сухомлинська, С. В. Тарнавська. Київ : ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2017. С. 10–11.
- П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі. Київ : ЦУЛ, 2003. 116 с.
- Рузавин Г. И. Методология научного исследования. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. 317 с.
- Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методология науково-педагогічних досліджень. Рівне : Волинські обереги, 2013. 360 с.
- Сич Т. В. Методологічні підходи до аналізу розвитку методології дослідження проблем управління освітою в історії вітчизняної педагогічної науки. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2016. № 79. С. 92–95.

- Словарь философских терминов / науч. ред. В. Г. Кузнецова. Москва : ИНФРА-М, 2005. 731 с.
- Словник педагогічних термінів. URL: http://pidruchniki.com/pedagogika/slovník_pedagogichnih_terminiv
- Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 364 с.
- Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ : А.П.Н., 2003. 67 с.
- Сухомлинська О. Методологія досліджень історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття. *Шлях освіти*. 2007. № 4. С. 6–12.
- Тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1425 с.
- Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. Москва, 2001. 719 с.
- Янченко Т. В. Педагогія в Україні та зарубіжжі: теорія і практика. Чернігів : Десна-Поліграф, 2016. 451 с.

REFERENCES

- Arkhiv Ukrainskoho Vilnoho Universytetu (m. Miunkhen). Fond : Hryhorii Vashchenko, 1878-1967 (Ukrainskyi pedahoh, uchenyi, ta hromadskyi diiach) [Archives of the Ukrainian free university (Munich) foundation: Hryhorii Vashchenko, 1878-1967 (ukrainian pedagogue, scientist, and public figure)]. Pryvatnyi arkhiv rodyny I. O. Maksymenka [Private archive of IO Maksymenko's family] [in Ukrainian].*
- Bohuslavskiy, M. (1999). Struktura suchasnoho istoryko-pedahohichnoho znannia [The structure of modern historical and pedagogical knowledge]. *Way of education*, 1, 37-40 [in Ukrainian].
- Boiko, A. (2008). Tvorchist H. Vashchenka – dukhovno-moralna osnova natsionalnoi pedahohiky [G. Vashchenko's work is the spiritual and moral basis of national pedagogy]. *Pedagogical Science*, 4(62), 10-18 [in Ukrainian].
- Busel, V. T. (Ed.). (2003). *Tlumachnyi slovník suchasnoi ukrainskoi movy [Explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
- Dovbnia, V. (2006). Pratsi Hryhorii Vashchenka yak dzherelo istorii filosofii osvity [Works of Hryhorii Vashchenko as a source of the history of philosophy of education]. *Siverian chronicle*, 1, 82-95 [in Ukrainian].
- Dubaseniuk O. A., Antonova O. Ye. (2017). *Metodyka vykladannia pedahohiky [Methods of teaching pedagogy]*. Zhytomyr : Vyd-vo ZHDU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Frolov, I. T. (Ed.). (2001). *Filosofskii slovar [Philosophical Dictionary]*. Moskva [in Russian].
- Haluzynskiy, V. M., & Yevtukh, M. B. (1995). *Pedahohika: teoriia ta istoriia [Pedagogy: theory and history]*. Kyiv : Vyshcha shk. [in Ukrainian].
- Kremen, V. H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of Education]*. Kyiv: Yurinkom-Inter [in Ukrainian].
- Kuznetsov, V. G. (Ed.). (2005). *Slovar filosofskikh terminov [Dictionary of Philosophical Terms]*. Moskva: INFRA-M [in Russian].
- Petrenko, O. B. (2017). Problema retrospektyvnoho metodu v istorii pedahohiky [The problem of retrospective method in the history of pedagogy]. In Berezivska, L. D., Lapaienko, S. V., Sukhomlynska, O. V., & Tarnavska, S. V. (Eds.), *Suchasni vymohy do orhanizatsii ta provedennia istoryko-pedahohichnykh doslidzhen [Modern requirements for the organization and conduct of historical and pedagogical research]* (pp. 10-11). Kyiv: DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho [in Ukrainian].
- Piatnytska-Pozdniakova, I. S. (2003). *Osnovy naukovykh doslidzhen u vyshchii shkoli [Fundamentals of research in higher education]*. Kyiv: TsUL [in Ukrainian].
- Ruzavin, G. I. (1999). *Metodologiiia nauchnogo issledovaniia [Research methodology]*. Moskva: IuNITI-DANA [in Russian].
- Semenova, A. V. (Ed.). (2006). *Slovník-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky [Dictionary of professional pedagogy]*. Odessa: Palmira [in Ukrainian].
- Slovník pedahohichnykh terminiv [Dictionary of pedagogical terms]*. Retrived from http://pidruchniki.com/pedagogika/slovník_pedagogichnih_terminiv
- Sukhomlynska, O. (2007). Metodolohiia doslidzhen istoryko-pedahohichnykh realii druhoi polovyny XX stolittia [Methodology of research of historical and pedagogical realities of the second half of the XX century]. *Way of education*, 4, 6-12 [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, O. V. (2003). *Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem [Historical and pedagogical process: new approaches to general problems]*. Kyiv: A.P.N. [in Ukrainian].
- Sych, T. V. (2016). Metodolohichni pidkhody do analizu rozvytku metodolohii doslidzhennia problem upravlinnia osvitoiu v istorii vitchyznianoï pedahohichnoi nauky [Methodological approaches to the analysis of the development of the methodology of research of education management problems in the history of domestic pedagogical science]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 79, 92-95 [in Ukrainian].
- Sysoieva, S. O., & Krystopchuk, T. Ye. (2013). *Metodolohiia naukovo-pedahohichnykh doslidzhen [Methodology of scientific and pedagogical research]*. Rivne: Volynski oberehy [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1994). *Vykhovnyi ideal [Educational ideal]* (Vol. 1). Poltava: Poltav. visnyk [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1997). *Zahalni metody navchannia [General teaching methods]*. Kyiv: UVS [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (2000). *Tvory [Writings]* (Vol. 4: Pratsi z pedahohiky ta psykholohii [Works on pedagogy and psychology]). Kyiv: Shkoliar [in Ukrainian].

- Vyshnevskiy O. Peredmova [Preface]. In H. Vashchenko, *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works.]* (pp. 3-6). Drohobych [in Ukrainian].
- Yanchenko, T. V. (2016). *Pedolohiia v Ukraini ta zarubizhzi: teoriia i praktyka [Pedology in Ukraine and abroad: theory and practice]*. Chernihiv: Desna-Polihraf [in Ukrainian].
- Zaichenko, I. V. (2017). Do pytannia pro poniatiino-katehorialnyi aparat deiakykh pedahohichnykh nauk [On the question of the conceptual and categorical apparatus of some pedagogical sciences]. In Bereziwska, L. D., Lapaienko, S. V., Sukhomlynska, O. V., & Tarnavska, S. V. (Eds.), *Suchasni vymohy do orhanizatsii ta provedennia istoryko-pedahohichnykh doslidzhen [Modern requirements for the organization and conduct of historical and pedagogical research]* (pp. 7-9). Kyiv: DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskooho [in Ukrainian].

LESYA PETRENKO

METHODOLOGICAL AND THEORETICAL RESEARCH TOOLS OF PEDAGOGICAL PERSONALITIES (ON THE EXAMPLE OF GREGORY VASHCHENKO)

In the methodological and theoretical dimension, Gregory Vashchenko built his own unique model of education taking into account the experience of working with children and youth (future teachers), based on deep national traditions, true Christian Orthodox spirituality and the best achievements of domestic and foreign pedagogical science.

The aim of the article is to study the methodological and theoretical tools for studying the pedagogical personality on the example of the outstanding Ukrainian teacher of the twentieth century Gregory Vashchenko.

The results of scientific research make it possible to state that the study of pedagogical views and ideas, systematization of the concept of spiritual and moral education of youth in the legacy of G. Vashchenko should be based on the use of scientifically grounded methodological tools. The methodological approaches chosen for historical and pedagogical research, which determined the course and strategy of our research (personal-biographical, phenomenological, hermeneutic, synergetic, paradigmatic, axiological) combined with the corresponding principles (principle of objectivity, comprehensive study of pedagogical processes and phenomena, historicism, unity of historical and logical, multifactorial and systematic research) as the fundamental principles of interpretation of personality.

Thanks to the selected principles of scientific research, the role and place of G. Vashchenko in the historical and pedagogical process was determined by applying research methods: retrospective, chronological, personal-biographical, search-bibliographic, comparative, constructive-genetic, which allowed to investigate: factors influencing formation of the teacher's worldview (the role of family, environment, creative and student environment); formation of scientific and pedagogical views, the basis of which was the Ukrainian national idea; development of the Ukrainian educational ideal and creation of the concept of spiritual and moral education of the Ukrainian youth); to single out the main periods, defining stages and directions of scientific-pedagogical and educational-cultural activity of the teacher.

Thus, a set of methodological and theoretical means (approaches, principles, methods) of historical and pedagogical research was used to study the pedagogical personality of G. Vashchenko, which allowed determining the general direction, strategy of our work and solving the relevant tasks.

Key words: *G. Vashchenko; methodology; principles; approaches; methods; personality.*